

สถาปัตยกรรมภาคตะวันออก

สุวิทย์ จิระมณี

(ต่อจากวารสารศิลปกรรมบูรพา ฉบับภาคต้น ปีการศึกษา 2544)

ศิลปสถาปัตยกรรมร่วมสมัยวัฒนธรรมขอม

แหล่งพบชุมชนโบราณสายวัฒนธรรมขอมในจังหวัดจันทบุรีบริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่า "พะเนียด" ตำบลคลองนารายณ์ใกล้เชิงเขาสระบาป อำเภอเมืองพบนแนวคันดินและซากโบราณสถานก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปัจจุบันโบราณสถานได้ถูกทำลายโดยชาวบ้านเข้าไปตั้งบ้านเรือนทำสวนในเขตติดกับโบราณสถานโบราณวัตถุสถานบางชิ้นที่หลงเหลือบางส่วนได้รวบรวมไว้ที่วัดทองทั่ว ได้แก่ ทับหลัง เสากรอบประตู รูปสลักสิงห์หรือรูปกัณฐ์ที่มีอายุทั้งเก่าและสร้าง ในภายหลัง โดยเฉพาะทับหลังรูปโค้งมกร เมื่อเทียบกับศิลปในกลุ่มกัมพูชาตามรูปประติมานวิทยาลักษณะเป็นศิลปกรรมของแคว้นเจนละสมัย ถิ่นลพบุรีวัฒนธรรมก่อนเมืองพระนครมีอายุราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 - 12¹ ซึ่งศาสตราจารย์ของบอส เซลลิเยร์ ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับทับหลังชิ้นนี้น่าจะเป็นหน้าบานมากกว่าเป็นทับหลังมีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 8 - 11² และนอกจากนี้ยังพบเสากรอบประตูจากลักษณะฝีมือเป็นลวดลายศิลปกรรม ที่สร้างในสมัยหลัง และยังพบจารึกอักษรขอมโบราณ ศาสตราจารย์ยอช เซเดย์ สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 800 - 1000³

จากการพบร่องรอยและหลักฐานโบราณวัตถุสถานเมืองพะเนียด ซึ่งแสดงว่าในท้องถิ่นแถบเชิงเขาสระบาป พะเนียดและวัดทองทั้งมีชุมชนโบราณในสายวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 8 - 11 และยังคงสืบเนื่องมาถึงพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องด้วยหลักฐานโบราณวัตถุสถานได้ปรากฏทั้ง และเคลื่อนย้ายการจัดกระจายจึงทำให้ไม่สามารถทำให้ทราบถึงลักษณะสถาปัตยกรรมที่เด่นชัดว่ามีลักษณะรูปแบบใดแน่นอนจนถึงแม้ว่าจะมีตำนานกล่าวถึงเมืองกาไวก่เกี่ยวกับผู้ครองนครโบราณแห่งนี้ เนื้อเรื่องในตำนานมักจะผูกพันกับชื่อสถานที่ในท้องถิ่นแถบนี้เล่าสืบต่อกันมาเช่นเดียวกับตำนานในท้องถิ่นอื่น

สถาปัตยกรรมเมืองจันทบุรีสมัยอยุธยา

จันทบุรีสมัยอยุธยามีหลักฐานปรากฏในพงศาวดารไม่มากนักซึ่งจะกล่าวถึงเรื่องเมืองจันทบุรีในพระราชนิพนธ์เสด็จประภาสจันทบุรีในจุลศักราช 1238 ว่าเมืองจันทบุรีเป็นเมืองเดิม⁴ มีชื่อปรากฏมาช้านาน ตั้งแต่พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงประเทศราชขึ้นกับกรุงเทพมหานครว่ามี 16 เมือง โดยมีเมืองจันทบุรีปรากฏอยู่ด้วยใน 16 เมือง และมาปรากฏชื่ออีกครั้งในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุริเยนทร์ขึ้นปีตีเมืองเชียงใหม่ในจุลศักราช 746 ปี แล้วได้กวาดครัวลาวลงมา โปรดส่งไปไว้เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองจันทบุรี และนอกจากนี้ประวัติเมืองจันทบุรีไม่ค่อยจะปรากฏในพงศาวดารในช่วงอยุธยามากนัก เนื่องจากเมืองจันทบุรีตั้งอยู่ทางภาคตะวันออก ชายทะเลจะไม่ค่อยจะเกี่ยวข้องกับการทำศึกสงคราม ซึ่งส่วนใหญ่สมัยกรุงศรีอยุธยาจะทำสงครามติดกับพม่าด้านทิศตะวันตกจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

อาจจะกล่าวได้ว่าเมืองจันทบุรี และหัวเมืองตะวันออกเป็นเมืองอิสระเป็นเหตุให้พระเจ้ากรุงธนบุรีเข้ามารวบรวมไพร่พลในบริเวณหัวเมืองตะวันออก โดยเฉพาะเมืองจันทบุรี และได้ชัยชนะเหนือพ่อค้าสำเภาที่มีหัวหน้าเป็นชาวจีนที่ทุ่งใหญ่⁵ (จังหวัดตราด) จากนั้นพระองค์ก็ได้ยกกองทัพโจมตีพม่าและกอบกู้เอกราชกรุงศรีอยุธยาคืนมา

สถาปัตยกรรมของชุมชนเมืองจันทบุรีในสมัยอยุธยา เข้าใจว่าคงจะตั้งชุมชนใหม่ใน

แถบฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรีที่เรียกว่า บ้านลุ่ม ทั้งนี้เนื่องจากพบหลักฐานและ ร่องรอยของซากโบราณวัตถุสถานที่วัดกลาง เดิมเป็นวัดร้างมาแต่โบราณ พบเศียรพระพุทธรูปหินทรายขาว และใบเสมารอบพระอุโบสถ ตามลักษณะรูปแบบและชนิดของวัสดุที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น ในยุคนี้หลักฐานและรูปแบบสถาปัตยกรรมยังคงบอกลักษณะไม่ได้เนื่องจากซากโบราณสถานปรักหักพังไม่มีหลักฐานบ่งบอกได้แน่ชัดว่ามีลักษณะใด คงเหลือร่องรอยเนินดินและกำแพงดิน จนกระทั่งมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์

สถาปัตยกรรมเมืองจันทบุรีสมัยรัตนโกสินทร์

ค่ายเนินวง

เมืองจันทบุรียังคงตั้งอยู่ที่เดิมบริเวณบ้านลุ่มทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำจันทบุรี ปัจจุบันไม่พบหลักฐานซากโบราณสถานวัตถุเลยนอกจากคูและคันดินของเมืองเก่า จึงไม่สามารถบ่งบอกลักษณะสถาปัตยกรรมให้เห็นลักษณะรูปทรงได้ จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3^๑ เกิดกรณีพระเจ้าน้องวงศ์เป็นขบถได้ขอคำตัดสินทัพญวนมารบไทย จึงเป็นเหตุให้เกิดการบาดหมางกันระหว่างไทยกับญวนในที่สุดได้ทำสงครามกองทัพไทยได้ยกพลเข้าในในแดนญวนและยึดเมืองไซ่ง่อนได้ในปี พ.ศ. 2377 ครั้นเสร็จศึกกับญวนแล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า เหตุบาดหมางกับญวนครั้งนี้จะทำให้ญวนผู้ก่อกวนจะยกกองทัพเข้ามาแย่งเพื่อแก้แค้นก็เป็นได้ ประกอบกับเมืองจันทบุรีเป็นเมืองติดชายแดนใกล้กับประเทศญวนจึงโปรดเกล้าให้พระยาคลัง (ดิศบุญญา) ออกไปเมืองจันทบุรีจัดสร้างเมืองขึ้นใหม่ให้มั่นคงแข็งแรง โดยเลือกทำเลที่ตั้งที่บ้านเนินวง ตำบลบางกะจะ เมืองนี้ตั้งอยู่บนเนินเล็ก ๆ บนเนินมองเห็นคำศึกได้แต่ไกล เหมาะสำหรับใช้เป็นที่ตั้งมั่นรับข้าศึกอย่างดี การสร้างทำอย่างแข็งแรง โดยก่อกำแพงศิลาแลง เนื่องจากเมืองจันทบุรีเป็นแหล่งกำเนิดศิลาแลง แต่งป้อมคดคู่ ประตูหอรบ และวางปืนใหญ่ไว้ตามแนวทางที่สามารถยิงได้ไกล ตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้าง 560 เมตร ยาว 600 เมตร มีคูกว้าง 24 เมตร นับว่าเป็นเมืองป้อมที่มั่นคงแข็งแรงที่สุดในสมัยนั้น

ป้อมปืน

ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้โปรดให้สร้างค่ายเนินวง เพื่อสร้างเมืองใหม่ให้แข็งแรงแล้ว พระองค์ยังโปรดให้จมีนราชามาตย์ (ข้า) ไปสร้างป้อมที่ปากน้ำแหลมสิงห์และป้อมไพร่พินาศ^๒ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี เสด็จทอดพระเนตรป้อมปืนทั้งสองจึงพระราชนามป้อมฝั่งเขาแหลมสิงห์ว่า "ป้อมไพร่พินาศ" และป้อมที่หัวแหลมสิงห์ตั้งแต่ว่า "ป้อมพิฆาตปัจจามิตร"

ลักษณะโดยทั่วไปทางสถาปัตยกรรมเป็นตึกดินกว้าง 4 เมตร ยาว 6 เมตร ฉาบปูนขาวทำช่องระบายนลม หลังคามุงด้วยสังกะสีมีทั้งชนิด 2 ชั้น และชั้นเดียว สำหรับ เป็นที่พักพลประจำป้อม มีคลังกระสุนดินดำอยู่ที่อีกส่วนหนึ่งต่างหาก มีช่องปืนใหญ่ประมาณ 6 ช่องที่ป้อมไพร่พินาศ ปัจจุบันชำรุดทรุดโทรมเหลือแต่ซาก ส่วนป้อมพิฆาตปัจจามิตร สร้างบนหาดทราย (บริเวณตึกแดง) ปากน้ำแหลมสิงห์ คราวฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรีได้รื้อ ป้อมปืนนี้แล้วสร้างที่พักทหารฝรั่งเศสซึ่งเรียกว่า "ตึกแดง" ในปัจจุบันงานสถาปัตยกรรมในจังหวัดจันทบุรีในช่วงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่เป็นการสร้างป้อมค่ายคูประตูหอรบเนื่องด้วยพระองค์มีพระราชประสงค์วางแผนป้องกันศัตรูที่จะเข้ามาคุกคามและโจมตีของข้าศึกในทางน้ำและทางบก

สถาปัตยกรรมประเภทวัด

วัดโยธานิมิตร

ในปี พ.ศ. 2377 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 หลังจากโปรดเกล้าให้พระยาคลังสร้างค่ายเนินวงแล้ว พระยาคลังมีกุลจิตรต่อ พระพุทธศาสนาจึงได้เชิญชวนนายกอง และเจ้าเมือง สร้างวัดโยธานิมิตร⁹ อันประกอบด้วยสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ โบสถ์ ศาลาการเปรียญ พระเจดีย์ กุฏิ ในปัจจุบันคงเหลือแต่พระเจดีย์ที่ยัง คงรูปแบบเดิมอยู่ อาคารอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 3 ได้ปรักหักพัง และมีการก่อสร้างอาคาร ขึ้นใหม่

วัดพลับ

ตั้งอยู่ที่ตำบลบางกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี เป็นวัดที่สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เดิมวัดนี้มีชื่อว่า "วัดสุวรรณติมาพรธาราม" ภายในมีสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจ ได้แก่ พระปรางค์ หอไตรกลางน้ำ พระเจดีย์ และวิหาร

สถาปัตยกรรมในช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

ในปี พ.ศ. 2540 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้เสด็จเมืองจันทบุรี พระองค์ได้ทรงสร้างพลับพลาและพระเจดีย์ที่เขาสระบาปใกล้กับธารน้ำตก ในปัจจุบันพระเจดีย์องค์นี้ได้ปรักหักพังไปนานแล้ว จากหลักฐานบางแห่งกล่าวว่าเป็นพระเจดีย์ทรงกลมแบบวังขนาดย่อม รูปแบบตามพระราชนิยมของพระองค์ซึ่งจะพบทั่วไปในวัดที่พระองค์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จมาเมืองจันทบุรีหลายครั้ง และเป็นช่วงเวลาเกิดกรณีพิพาทเขตชายแดนและทำให้เมืองจันทบุรีถูกฝรั่งเศสยึดครองอยู่นานถึง 11 ปี¹⁰ ตั้งแต่ พ.ศ. 2436 ถึง พ.ศ. 2447 เหตุการณ์ช่วงฝรั่งเศสปกครองเมืองจันทบุรีนั้นไม่มีอำนาจการปกครองประชาชน อำนาจอปกครองยังเป็นของไทยอยู่ บางครั้งฝรั่งเศสก้าวก่ายอำนาจในการปกครองของไทย บ้างฝ่ายไทยได้ต่อสู้มอลวย ทำให้ไม่มีใครจะมีเรื่องขัดใจกัน

สถาปัตยกรรมฝรั่งเศส

ในช่วงเวลาที่ฝรั่งเศสปกครองเมืองจันทบุรี 11 ปี ได้เกิดอาคารทางสถาปัตยกรรมปรากฏขึ้นในจันทบุรี ลักษณะอาคารใช้ประโยชน์ด้านการทหาร ได้แก่ กองบัญชาการ ที่พัก

นายทหารฝรั่งเศส และที่รักษาการณ์ ทั้งที่ปากน้ำแหลมสิงห์และในเมืองจันทบุรี ส่วนใหญ่รูปแบบอาคารทรงตึก และอาคารเรือนไม้ตามแบบยุโรป ขนาดไม่ใหญ่โตมากนัก เป็นอาคารชั้นเดียวเสียส่วนใหญ่ได้แก่

ตึกแดง

ตั้งอยู่ท่าเรือแหลมสิงห์ สร้างขึ้นเมื่อ รศ. 112 แต่เดิมบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของป้อมพิฆาตปัจจามิตร ต่อมาฝรั่งเศสได้รื้อป้อมดังกล่าว แล้วสร้างอาคารชั้นเดียวก่ออิฐถือปูน ชั้นเดียว ขนาดอาคารกว้าง 7 เมตร ยาว 32 เมตร สร้างเพื่อเป็นกองบัญชา

การของฝรั่งเศส ในการรักษาปากน้ำแหลมสิงห์ ในปัจจุบันตึกแดง ได้ทำการปฏิสังขรณ์และดัดแปลง ให้เป็นห้องสมุดประชาชน คุกขี้ไก่

ตั้งอยู่ ตำบล แหลมสิงห์ ใกล้กับ ตึกแดง ฝรั่งเศสได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่คุมขังนักโทษ หรือผู้ต้องหา คนในบังคับฝรั่งเศส และคนไทยที่ขัดขืนคำสั่ง ลักษณะ เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยม จตุรัสสร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน ขนาดกว้าง 4 เมตร สูง 10 เมตร มีประตูเข้า 1 ช่อง

สถาปัตยกรรมของฝรั่งเศสที่สร้างขึ้นในเมือง ปัจจุบัน ตั้งอยู่ในบริเวณค่ายตากสิน ในระยะที่ฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองจันทบุรี ได้ก่อสร้างกลุ่มอาคารอย่างถาวรขึ้นเพื่อเป็น ที่ตั้งกองบัญชาการ ทหาร มีอาคารหลายหลัง ได้แก่

ตึกกองบัญชาการ

เป็นตึกรูปสี่เหลี่ยมชั้นเดียว หลังคาทรงตัด ประตูหน้าต่างเป็นลักษณะรูปโค้งตาม แบบยุโรป ฝรั่งเศสสร้างขึ้นเพื่อเป็นตึกกองบัญชาการและใช้เป็นที่พักของผู้บังคับบัญชาการ ทหารฝรั่งเศส ฝรั่งเศสเรียกตึกนี้ว่า "ตึกกอมมันดัง" ในปัจจุบันทางกองพันทหารราบที่ 2 กองพลนาวิกโยธิน ได้ดัดแปลงซ่อมแซมปรับปรุงและใช้เป็นหมวดสื่อสาร ลักษณะและสภาพ ตัวอาคารยังคงสภาพดั้งเดิมที่ฝรั่งเศสได้ก่อสร้างไว้ทุกอย่าง

คลังเก็บอาวุธของฝรั่งเศส

เป็นอาคารทรงตึกชั้นเดียววางรูปอาคารตามแนวยาว หลังคาทรงจั่ว ฝรั่งเศส ได้สร้างขึ้นใช้เก็บคลังไว้เก็บเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ของฝรั่งเศส มีทหารคอยรักษาการณ์อย่าง แน่นหนาและตลอดเวลา ในปัจจุบันได้กองพันทหารราบที่ 2 ได้ปรับปรุงใช้เป็นคลังพัสดุ ลักษณะรูปทรงยังคงสภาพดั้งเดิม

ตึกกองคลัง (ตึกกอมมิแน)

เป็นตึกขนาดเล็กชั้นเดียว พื้นและเสาก่อด้วยปูน หลังคามุงด้วยกระเบื้อง ฝาผนัง เป็นไม้ทั้งหลัง ฝรั่งเศสใช้เป็นที่พักอาศัยและที่ทำงานของพนักงานคลัง ฝรั่งเศสเรียกอาคารนี้ว่า "ตึกกอมมิแน" ปัจจุบันอาคารหลังนี้ยังคงอยู่

ตึกทำการของทหารฝรั่งเศส (ตึกออฟฟิเชอร์)

เป็นตึกค่อนข้างขนาดใหญ่ สร้างเป็นอาคารชั้นเดียวมีจำนวน 2 หลัง เสาและ โครงสร้างทำด้วยคอนกรีต ส่วนฝาและหน้าต่างทำด้วยไม้ หลังคามุงด้วยสังกะสี ฝรั่งเศสเรียก อาคารนี้ว่า "ตึกออฟฟิเชอร์" ใช้เป็นที่พักอาศัยของทหารฝรั่งเศส

อาคารกองรักษาการณ์

เป็นอาคารตั้งอยู่ด้านหน้า เป็นอาคารสร้างขึ้นด้วยไม้ทั้งหลัง ในส่วนด้านหน้า ใช้เป็นที่อยู่ของทหารยามกองรักษาการณ์ ส่วนด้านหลังฝรั่งเศสใช้เป็นที่พักขังนักโทษ ที่เป็นทหาร

นอกจากนี้ยังมีอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยฝรั่งเศสปกครองจันทบุรี เช่น สถานกงสุลของ ฝรั่งเศสที่จันทบุรี ในปัจจุบันยังคงอยู่แต่มิได้ใช้ประโยชน์อะไร สำหรับอาคารที่ฝรั่งเศส ได้สร้าง ไว้แต่ได้รื้อถอนไปแล้ว เช่น อาคารโรงพยาบาลทหารของฝรั่งเศส รวมทั้งราษฎรชาวไทยด้วย

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมประเภทสถาปัตยกรรมในจังหวัดจันทบุรี จากการสำรวจและศึกษาพบว่าเริ่มมีการสร้างสถาปัตยกรรมทรงกลมแบบลังกาขึ้นในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ที่วัดโยธานิมิตร 1 องค์ โดยพระยาพิชัยณรงค์ ในปี พ.ศ. 2378 และต่อมาในปี พ.ศ. 2379

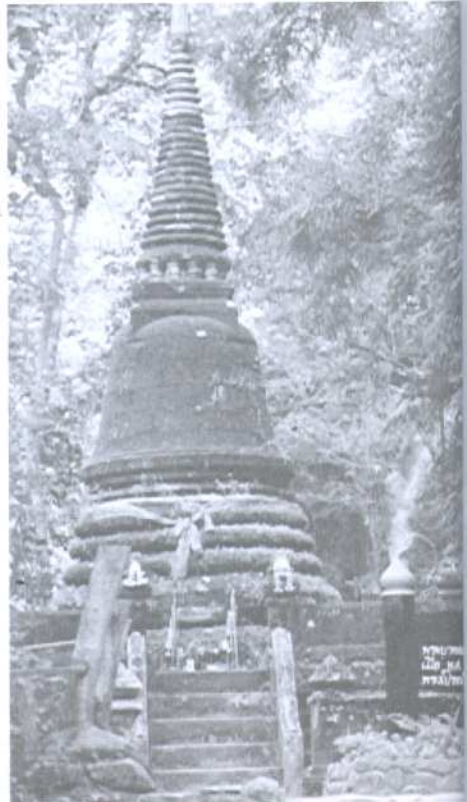

ในรัชกาลเดียวกัน พระยาจันทบุรี (กล่อม) สร้างเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ บนยอดเขาพลอยแหวนรูปทรงพระเจดีย์ไม่ค่อยงามนัก เนื่องจากเป็นฝีมือช่างพื้นบ้าน" ซึ่งต่างจากเจดีย์ที่วัดโยธานิมิตร คติการสร้างเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาได้สืบทอดการ สร้างต่อมาในท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี ซึ่งจะพบอยู่ทั่วไปในช่วงต่อมา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้เสด็จประพาส ธารน้ำตกเขาสระบาป ในจังหวัดจันทบุรี ทรงโปรดให้สร้างพระเจดีย์จุลลิมพตเจดีย์ ในปี พ.ศ. 2400 ทรงกลมแบบลังกาตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ ไกลธารน้ำตกเขาสระบาป และโปรด ให้สร้างศาลาพักผ่อน สำหรับผู้ไปเที่ยวน้ำตก ปัจจุบันได้ปรักหักพังไม่เหลือร่องรอย

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรง ได้เสด็จเมืองจันทบุรีหลายครั้ง โดยเฉพาะน้ำตกพริ้ว พระองค์ทรงโปรดเป็นอย่างยิ่ง และได้โปรดให้สร้างพระเจดีย์ด้วยศิลา แลงไม่ถือปูน ลักษณะทรงกลม แบบลังกาขึ้นในปี พ.ศ. 2419 มีฐานกว้างขนาด 6 คอก ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณมีบันไดขึ้นรอบนอกมีกำแพงแก้ว ล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง พระราชนามว่า "อลงกรณ์เจดีย์"

สถาปัตยกรรมสถูปเจดีย์ในจังหวัดจันทบุรี ตั้งแต่นั้นมาได้สืบทอดคติในการสร้างพระเจดีย์รูปทรงกลมตั้งอยู่บนฐานประทักษิณดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะพบอยู่ทั่วไปในจังหวัดจันทบุรีเกือบทุกวัด

สถาปัตยกรรมอาคารราชการในอดีต

ในท้องที่จังหวัดจันทบุรีมีอาคารส่วนราชการที่สร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 มีหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ ได้แก่

ศาลากลางจังหวัด สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2459 รูปแบบเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว ปัจจุบันทางราชการทำการอนุรักษ์คงสภาพรูปทรงแบบเดิม แต่ได้เปลี่ยนแปลงใช้สอยใหม่และนอกจากนี้ยังพบอาคารที่สร้างในยุครุ่นเดียวกันที่ยังคงอยู่อีก ได้แก่ สำนักงานที่ดิน และสโมสรข้าราชการ ทางจังหวัดยังคงอนุรักษ์ไว้เช่นกัน

โบสถ์วัดโรมันคาทอลิก

โบสถ์วัดโรมันคาทอลิก เป็นสถาปัตยกรรมทางคริสต์ศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจและหล่อหลอม ชีวิตและวิญญาณของชาวญวนผู้นับถือคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ที่เข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ชาวญวนเหล่านี้ประกอบอาชีพประมงออกเรือหาปลา ในทะเล บางครอบครัวเลี้ยงหมูและทอดเสื่อ

โบสถ์วัดโรมันคาทอลิกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2448 ในยุคของบาทหลวงเปรีกาลชาวฝรั่งเศส หลังจากนั้นได้มีการบูรณะมาตลอดประมาณ 5 ครั้ง แต่เดิมหลังคาส่วนหน้ามียอดแหลมสูงแต่ได้ถูกรื้อถอนไปในปี พ.ศ. 2483 เพื่อมิให้เป็นเป้าหมายของการต่อสู้ทางอากาศเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่สอง

สถาปัตยกรรมวัง

วังสวนบ้านแก้ว เป็นวังของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ภายหลังจากเสด็จนิวัติสู่ประเทศไทยเมื่อพุทธศักราช 2492 พระองค์มีพระราชดำริที่จะประทับในท้องถิ่นสงบเงียบ ในจังหวัดที่อากาศดี และสามารถปลูกต้นไม้ได้ดี ดังนั้นพระองค์ได้ทรงจัดซื้อดินบริเวณสวนบ้านแก้ว จากนั้นเริ่มปลูกสร้างอาคารชุดแรก ได้แก่ เรือนเทา เรือนแดง เรือนเขียว และเรือนบังกะโลอีก 1 หลัง ต่อมาทรงโปรดให้สร้างพระตำหนักใหญ่อีก 2 หลัง สำหรับเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ และของท้าวราชเลขาธิการหม่อมราชวงศ์สมิตรีสมาน กฤดากร

พระตำหนักใหญ่

เรียกโดยทั่วไปว่าตำหนักเทา พระองค์ได้เป็นที่ประทับส่วนพระองค์ ลักษณะเป็นคฤหาสน์ขนาดใหญ่แบบชั้นเดียว สร้างด้วยไม้สักทองทั้งหลัง ชั้นบนเป็นห้องบรรทม ด้านทิศตะวันออกมีเฉลียงสำหรับมองทัศนียภาพอันสวยงามของบริเวณสวนบ้านแก้ว ชั้นล่างของพระตำหนักเป็นห้องโถงขนาดใหญ่ 3 ห้อง สำหรับเป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถและทรงรับแขก

พระตำหนักคอนแวนต์

สร้างเป็นตำหนักใหญ่ทาสีแดง คนทั่วไปเรียกว่า "ตำหนักแดง" พระตำหนักหลังนี้ได้รับการออกแบบตกแต่งบริเวณไว้อย่างสวยงามด้วยพันธุ์ไม้มีอายุนานชนิด มีทั้งชนิดไม่ยืนต้นและไม่พุ่ม เช่น ต้นคูณ ศรีตรัง เหลืองอินเดีย เสลา อินทนิล เป็นต้น

สถาปัตยกรรมที่พักอาศัย

สถาปัตยกรรมที่พักอาศัย หรือเรือนพินถิ่นของชาวบ้านทั่วไปในแถบจังหวัดจันทบุรี ระยอง และตราด โดยเฉพาะในเขตติดต่อกันทั้ง 3 จังหวัด มีลักษณะแตกต่างไปจาก เรือนพินถิ่นในภูมิภาคตะวันออก แถบจังหวัดนครนายก และปราจีนบุรี กล่าวคือ

เรือนพักอาศัย

ของชาวมุขชนชาวนา และชาวสวนจากหลักฐานภาพถ่ายในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 เรือนพักอาศัยเป็นเรือนทรงจั่ว มุงหญ้า มุงแฝก และมุงจาก ลักษณะกึ่งเรือนเครื่องผูก ต่อมา ในช่วงฝรั่งเศส เข้ามายึดครองจันทบุรี และตราดในรัชกาลที่ 5 ลักษณะบ้านเรือนที่พักอาศัย เปลี่ยนแปลงไปนิยมปลูกสร้างเรือนทรงปั้นหยา หรือเรือนหักมุมรูปทรงป้อมเตี้ย มุงด้วยกระเบื้องว่าว ซึ่งจะพบทั่วไปในแถบจังหวัดจันทบุรี ตราด และจังหวัดระยอง ใกล้กับชุมชนริมฝั่ง ชายทะเล อายุของเรือนทรงปั้นหยา มีอายุถึงปัจจุบันราว 100 ปีเศษ เรายังพบเห็นในปัจจุบันอยู่ทั่วไป

เรือนห้องแถว

เป็นเรือนร้านค้า และใช้พักอาศัยของชุมชนชาวจีน ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งตั้งแต่ สมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีอาชีพค้าขาย และบางแห่งทำไร่อ้อย ไร่พริกไทย ไร่ยาสูบ ซึ่ง ชุมชนชาว จีนเริ่มหนาแน่นในรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ในปัจจุบันจะพบเรือนพักอาศัยประเภทเรือนห้องแถว และเรือนร้านค้าหลงเหลืออยู่ในแหล่งชุมชนโบราณระดับเมืองที่มี สภาพทิวทัศน์ธรรมชาติและพุ่มบางแห่งทิ้งร้าง เช่น เรือนห้องแถวโบราณ แถบตลาดริมแม่น้ำเมือง จันทบุรี ชุมชนจีนโบราณตลอดบางจะใกล้กับค่ายเนินวง เมืองใหม่รัชกาลที่

3 ทรงโปรด ให้สร้างขึ้น ชุมชนตลาดเก่าอำเภอสูง ตลาดท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ลักษณะเรือนห้องแถว เป็นเรือนไม้ตั้งอยู่ริมฝั่งสองข้างถนน เป็นเรือนห้องแถวติดดิน หน้าหน้าออกสู่ถนน ด้านหน้าทำประตูลักษณะฝาถึง หรือฝาเพ็ญแบบจีนทำไม้เข้าลิ้นเป็น ฝาแนว ตั้งเหนือประตูทางเข้าด้านหน้า มักมีอักษรจีนสลักด้วยไม้รูปสี่เหลี่ยมติด ทั้งด้านซ้าย และขวา เหนือประตูทางเข้าในบ้านบางแห่งตกแต่งด้วย ไม้ฉลุเป็นลายเถาของดอกไม้ ซึ่งบาง แห่งเรียกลายลักษณะ นี้ว่า ลายมะลิเลื้อย

ภายในเรือนห้องแถวแบ่งออกได้ 3 ส่วน ส่วนแรกเป็นส่วนหน้าบ้าน ส่วนกลางเป็นส่วน ใช้สำหรับหลับนอน ส่วนที่ 3 เป็นส่วนหลังบ้านใช้สำหรับทำกิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นนอก ประสงค์ และมีประตูทางออกสู่ส่วนหลังบ้าน

ตึกแถว

เป็นตึกร้านค้าและใช้เป็นที่พักอาศัยของคนดีหรือผู้มีฐานะ ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ลักษณะเป็นอาคารทรงตึกก่อสร้างด้วยก่ออิฐฉาบปูน มุงหลังคากระเบื้อง ตึกแถวร้านค้ามี 2 ลักษณะคือ ตึกแถวแบบทรงจีน และตึกแถวตกแต่งแบบฝรั่งเคลส ตึกแถวแบบนี้จะพบ มากใน ชุมชนระดับเมือง เช่น ถนนริมน้ำเมืองจันทบุรี ปัจจุบันมีสภาพทรุดโทรมมาก สำหรับตึกแถว แบบรูปทรงฝรั่งก็เฉพาะด้านหน้าตึกจะตกแต่งผนัง เสา หัวเสา ชุ่มประตูหน้าต่างทำรูปโค้งมน (ROUND ARCH) การตกแต่งใช้ไม้ฉลุประดับตามชุ่มประตู หน้าต่าง และเชิงชายทำให้เพิ่มความงามและมีเสน่ห์แก่ผู้พบเห็น

ศาลเจ้า

ศาลเจ้าเป็นสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าของชาวจีนตั้งได้กล่าวมาแล้วทั้งถิ่นแถวภาคตะวันออกมีชาวจีนมาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นตามหัวเมืองทั่วไปครั้งตั้ง ชุมชนมั่นคงก็จะสร้างศาลเจ้า เพื่อสักการบูชาเทพเจ้าของชาวจีนในภูมิภาคตะวันออก จะปรากฏศาลเจ้าปรากฏในชุมชนทั่วไป

สถาปัตยกรรมในภูมิภาคตะวันออก ด้านทิศตะวันออก

ด้านทิศตะวันออกของภูมิภาคแห่งนี้พื้นที่ของจังหวัดปราจีนบุรี และสระแก้ว ซึ่งแยกมาตั้งแต่เป็นจังหวัดภายหลัง เดิมพื้นที่แถบนี้เป็นจังหวัดเก่าแก่จังหวัดหนึ่งของไทย จากสภาพที่ตั้งเป็นพื้นที่มีเขตติดต่อกับวัฒนธรรมหลายด้าน เช่น ด้านทิศเหนือติดกับจังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงทำให้บริเวณดังกล่าวมีโครงสร้างศิลปวัฒนธรรม ในปัจจุบัน คล้ายคลึงทางภาคอีสาน ส่วนด้านทิศตะวันออกติดกับประเทศกัมพูชา หรือเขมร เป็นแนว ยาวจากอำเภอตาพระยา ถึงอำเภอคลองหาด จึงทำให้เกิดศิลปสถาปัตยกรรมแบบ เขมรปะปน ปรากฏหลายยุคหลายสมัย ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคทวารวดี ลพบุรี อยุธยา และรัตน โกสินทร์

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ พบเครื่องมือหิน เครื่องประดับ ในท้องที่จังหวัดปราจีนบุรีใน สมัยทวารวดี และลพบุรี พบแหล่งโบราณวัตถุในเขตอำเภอโคกปึก อำเภอศรีมหาโพธิ์ เป็นตง ขนาดใหญ่เคยเป็นที่ตั้งเมืองโบราณสมัยทวารวดี และลพบุรี พบซากเมืองและคันคูเมืองปรากฏ อยู่และโบราณสถานและวัตถุ ซากปรางค์ เทวาลัย สระใหญ่น้อยและหลุมเมือง บรรดา ซากกลุ่มโบราณสถานทางพุทธศาสนาร่วมสมัยทวารวดี ได้แก่

- กลุ่มโบราณสถาน สระมรกต
- โบราณสถาน สระแก้ว มีภาพสลักรูปสัตว์ มีภาพช้าง สิงห์ เสือ เป็นต้น
- กลุ่มโบราณสถาน สะพานหิน
- วัดต้นศรีมหาโพธิ์

สถาปัตยกรรมประเภทปราสาทตามคติศาสนาฮินดู

ในพื้นที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา มีปราสาทหินมากที่สุด ได้แก่ เขตอำเภอตาพระยา มีจำนวนถึง 16 แห่ง ที่สำคัญได้แก่

ปราสาทสติกกอกหม ปราสาทหิน

ปราสาทหินทัพเสียม ปราสาทก่อด้วยอิฐ

ปราสาทหินเขาโล้น ปราสาทก่อด้วยอิฐ

ปราสาทหินสระแจง ปราสาทก่อด้วยอิฐ

นอกจากนั้นเป็นปราสาทที่มีสภาพปรักหักพังไปเกือบหมดอีกจำนวน 12 แห่ง

ปราสาทในเขตอำเภอรัษฎาประเทศ สร้างด้วยศิลาและอิฐเป็นพื้น ส่วนหินนำมา ผสมบางส่วน ฝีมือสร้างค่อนข้างหยาบเข้าใจว่าเป็นช่างชาวบ้าน¹⁹ ได้แก่

ปราสาทเขาน้อย เป็นปราสาทอิฐ

ปราสาทเขารับ สภาพปรักหักพัง

ปราสาทเขาชมพู สภาพปรักหักพัง

ปราสาทบ้านพังพวย สภาพเป็นกองอิฐ

จากการที่พบสถาปัตยกรรมรูปแบบปราสาทมากในแถบเขตแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชา ซึ่งได้รับวัฒนธรรมขอมหรือเขมรมาในช่วง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 - 15

ในช่วงต่อจากสมัยลพบุรีแม้จะปรากฏหลักฐานกล่าวถึงความเจริญสืบเนื่องมาตลอดแต่ไม่ปรากฏสถาปัตยกรรม ให้เห็นเด่นชัดที่จะนำมาเสนอให้เห็น แต่เท่าที่หลักฐาน ปรากฏตัวสถาปัตยกรรมในช่วงรัตนโกสินทร์ ได้แก่

สถาปัตยกรรมประเภทวัด

วัดแก้วพิจิตร

เป็นวัดสำคัญเก่าแก่สร้างเมื่อ พ.ศ. 2422

ตรงกับรัชสมัยของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 สร้างโดยเศรษฐีใจบุญชาวปราจีนบุรี ชื่อนาง ประมูลโกศา (แก้ว) ประสงค์ ภรรยาของขุนประมูลภักดี ความสำคัญของวัดที่มีพระอุโบสถสวยงามสร้างใน พ.ศ. 2461 โดยเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) มีรูปปั้นฝาผนัง พระอุโบสถ ภายนอกตัวละครเรื่อง รามเกียรติ์ภายในมีจิตรกรรม ฝาผนังเรื่องในทางพุทธศาสนา เช่น ทศชาติ พญามารผจญนรก ซึ่งสร้างขึ้นช่วงเดียวกับการก่อสร้างพระอุโบสถ

วัดท้าวอุทอง

ตามตำนานเล่าว่าสร้างประมาณปี พ.ศ. 2000

ก่อสร้างโดยราษฎรที่อพยพหนีโรค ห่างจากเมืองอุทอง ในบริเวณวัดมีโบราณสถานที่สำคัญและมีอายุเก่าแก่แห่งหนึ่ง คือ มณฑปวัดท้าวอุทอง ลักษณะเป็นมณฑปรูปสี่เหลี่ยม สร้างด้วยคอนกรีต คล้ายศิลปะแบบตะวันตก ภายในประดิษฐาน พระพุทธรูป 4 องค์

ดึกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์

เป็นดึกที่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์สร้างขึ้นโดยหวังไว้เพื่อรับเสด็จสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัวได้จัดให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2452 โดยบริษัท โอวาร์ตเออร์สกินเป็นผู้สร้าง ลักษณะแบบเดียวกับตึกที่เมืองพระตะบอง นอกจากจะใช้รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี 2454 ยังมีเจ้านายพระองค์อื่น เช่น กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ได้เคยมาพักแรมที่ตึกแห่งนี้ สำหรับส่วนตัวเจ้าพระยาเอง ไม่เคยใช้ตึกนี้เป็นที่พัก ต่อมาภายหลังผู้เป็นเจ้าของได้ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งพระองค์ได้ทรงยกสิทธิ์แก่พระนางสุวทนา พระวรราชเทวี หลังจากนั้นอีกหลายปีพระนางเจ้าสุวทนา พระวรราชเทวี ได้ทรงมอบให้แก่รัฐบาลเชื้อใช้เป็นโรงพยาบาลต่อไป

ส่วนสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับที่พักอาศัย ได้แก่ เรือนพื่นดิน เนื่องจากสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่ชาวบ้านมีอาชีพด้านเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ ลักษณะเรือนพื่นดินจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาคกลางโดยทั่วไป แต่อาจจะมีส่วนที่เป็นชาวไทย - อีสาน ก็จะมีลักษณะผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิม

หนังสืออ้างอิง

- ¹ ศรีตักกร วัลลิโกคม. "ภาคตะวันออกกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น" ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม, (เอกสารประกอบการสัมมนามหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒบางแสน), หน้า 12.
- ² ผู้เชี่ยวชาญศิลปะเขมรให้พรคนะเมื่อคราวมาสำรวจชุมชนโบราณแห่งนี้ เมื่อวันที่ 6 มกราคม 2534.
- ³ คูรายละเอียดในรายงานกิจการประจำปี จังหวัดจันทบุรี 2502.
- ⁴ พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ม.ป.ท.) พิมพ์แจกในการทอดกฐิน ณ วัดจันทนาราม และวัดไผ่ล้อม จังหวัดจันทบุรี 2482, หน้า 59.
- ⁵ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2506, หน้า 41 - 42.
- ⁶ ศรี อมาตยกุล. "ประวัติเมืองจันทบุรี" ชุมชนเมืองจันทบุรี, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ลาดพร้าว, 2514, หน้า 22.
- ⁷ พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี. เรื่องเดียวกัน, หน้า 8 - 10.
- ⁸ จากศิลาจารึกวัดโยธานิมิตร. ตำบลเนินง
- ⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, 2504, หน้า 144.
- ¹⁰ หลวงสาครศุขเขตต์. ฝรั่งเสียดจันทบุรี, (จันทบุรี : บรรยงค์การพิมพ์), 2495, หน้า 27.
- ¹¹ ศรี อมาตยกุล. เรื่องเดียวกัน, หน้า 28,29.

